

Відгук

офіційного опонента, доктора історичних наук, професора Капраля Мирона Миколайовича на дисертаційну роботу Віри Ориси Володимирівни «Годоніміка Львова: генеза і розвиток в магдебурзький період», подану на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки», за спеціальність 032 «Історія та археологія»

Ступінь актуальності обраної теми

Історія домодерного українського Львова останнім часом привертає увагу багатьох дослідників, зокрема Мар'яни Долинської, Ореста Зайця, Андрія Фелонюка, Наталії Паславської, Богдани Петришак та інших науковців, які видали окремі монографічні чи історико-джерелознавчі праці або захистили дисертації з історії Львова. У цьому контексті дисертаційне дослідження Ориси Віри, виконаного під керівництвом професора, доктора історичних наук Мар'яни Долинської, слід цілком позитивно оцінити. Важливо відроджувати інтерес до історії українського міста, охоплюючи різні сфери інтересів, такі як соціальна, релігійна, культурна, економічна історія, соціотопографія та інші аспекти історичного знання. В західній історіографії у 80–90-х роках ХХ ст. відбувся «просторовий поворот» (*space turn*), коли історики звернули особливу увагу історичні явища та процеси, закорінені в динамічному розвиненому просторі. На жаль, у нашій історіографії подібної зацікавленості у таких дослідженнях донедавна не існувало. «Атлас українських історичних міст», що почав реалізовуватися з 2014 р., є прикладом такого нового підходу у нашій історіографії. Втім, останнім часом ситуація міняється. З'явилася онлайн інтерактивна карта з назвами давніх вулиць Львова, що представила сьогоднішня дисертантка, центр міської історії Центрально-Східної Європи з різними модифікаціями потроху розробляє історичні теми Львова, локалізуючи їх на різних картографічних матеріалах.

Дисертантка обрала за об'єкт та предмет дослідження традиційні назви вулиць Львова XIV–XVIII ст., їхнє функціонування та динаміку змін в домодерну епоху. Актуальність обраної теми дослідження додатково підвищується через міждисциплінарний підхід, коли дослідження побудоване на стику кількох дисциплін: історії, ономастики, картографії. У зв'язку з цим вважаю дисертаційне дослідження Ориси Віри піонерською працею з історичної ономастики та урбаністики українського міста, яка була виконана недавно. Акцент зроблено на міській годоніміці давнього Львова. У центрі дослідження генеза та розвиток назв вулиць Львова, виділення їхніх типів і архетипів, визначення їхнього розташування на основі описово-статистичних джерел, а також порівняльний аспект з іншими європейськими містами, зокрема польськими. У роботі переважає джерельна складова, авторка кожне твердження підкріплює рядом посилань на джерельний матеріал.

Орися Віра нагромадила каталог джерельних відомостей, створила вірогідну та репрезентативну джерельну базу, якою вміло оперує у дослідженні. Важливим джерельним підсумком дослідження стала інтерактивна карта з назвами вулиць Львова у XIV–XVIII ст., а також база даних згадок годонімів Львова на підставі публікованих та непублікованих джерел за 1381–1768 рр.

Обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації та їх новизна

Наукові положення дисертаційного дослідження Орисі Віри є обґрунтованими, а висновки – самостійними, логічними й закономірними. Зміст дисертаційної роботи охоплює всі ключові аспекти задекларованої теми дослідження. Визначена у вступі мета, на нашу думку, успішно досягнута, а окреслені завдання дисертаційного дослідження виконані.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає у локалізації вулиць давнього Львова на підставі опрацювання описово-статистичних джерел та застосування інтерактивної картографії для гіпотетичної реконструкції мережі вулиць XIV–XVIII ст.

Отримані результати дослідження можуть бути використані при розробці навчальних курсів з історії домодерного міста, а також при розробці планів історико-культурного розвитку Львова урбаністами та істориками. В цілому результати дисертаційного дослідження мають відношення до історії не тільки Львова, але й взагалі до історії міст Центрально-Східної Європи домодерного періоду.

Повнота викладу результатів дослідження в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації

Результати дослідження в повній мірі викладені у 3 наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації, зокрема у 3 фахових історичних виданнях, та одній публікації, в якій додатково відображено результати дослідження.

Структура та основні результати дисертації

Оглянемо загальну структуру дисертації. У цілому її архітектоніка є виваженою та логічною, продиктована окресленими у вступі дослідницькими завданнями. Все це справляє позитивне враження. Основна частина дисертації складається зі вступу, 4 розділів (поділених на 12 підрозділ), висновків, 2 додатків і налічує 423 сторінки.

Вступ до дисертаційного дослідження виконано відповідно до вимог, що ставляться до кваліфікаційних наукових робіт: здобувачка обґрунтувала актуальність теми дисертаційного дослідження, вказала зв'язок роботи із науковими програмами,

сформулював мету та завдання, визначила об'єкт та предмет, стисло окреслила наукові принципи та методи дослідження, визначила хронологічні та територіальні межі, розкрила наукову новизну дисертації та можливості практичного застосування результатів, визначила особистий науковий внесок, представила інформацію щодо апробації результатів дослідження, кількості публікацій за темою дисертації і структуру дослідження.

Перший розділ – «*Методологія, історіографія і джерела дослідження*» (с. 21–47) складається з трьох підрозділів. У першому підрозділі дисертантка досліджує методологію і методику дослідження. Методологічна база дослідження ґрунтується на онтологічному підході до простору, який передбачає аналіз взаємозв'язків, зв'язків та взаємодій між термінами та конкретними об'єктами, а саме простором, який описується відповідним терміном. Такий методологічний підхід мотивовано в контексті згаданого «просторового повороту», вперше запровадженого наприкінці ХХ ст. американським урбаністом та географом Едвардом Соджа (Edward Soja) (у дисертації помилково транслітеровано прізвище як «Со́я» (с. 21)). Відповідно до нього, «об'єкти (в контексті даної роботи — це вулиці і площі), варто розглядати, як реальні витвори в міському просторі, а їхні назви (вулиць) – як уявлення про цей простір» (с. 22).

Серед допоміжних дослідницьких методів дисертантка згадує палеографічний, філологічний (переклад з латинської та старопольської мов на сучасну українську), метод історичної топографії, врешті метод інтерактивної картографії, що дозволив створити окрему веб-сторінку з назвами вулиць міста (<https://map.humaniora.ucu.edu.ua/>). У поясненнях до інтерактивної мапи йдеться, що за підоснову було взято австрійську військово-топографічну карту 1779–783 рр., виконану під керівництвом військового топографа Фрідріха фон Міра (у списку джерел та літератури варто було вказати на нещодавнє видання цієї карти: *Galicja na józefińskiej mapie topograficznej 1779–1783* / Wyd. Waldemar Bukowski, Bogusław Dybaś, Andrzej Janeczek, Zdzisław Noga. Kraków, 2012–2019. Т. 1–15). Важливим для розуміння дослідницьких підходів є методологічне роз'яснення у цьому підрозділі терміну “platea/gasse/ulica”, що не мала в давню епоху лінійного виміру, а розглядається авторкою як «широкий, площинний термін, що включав групу домогосподарств, об'єднаних під певною спільною ознакою (назвою)» (с. 25).

Другий підрозділ присвячено аналізу використаної Орисею Вірою джерельної бази. У цілому добувачеві вдалося сформуванню представницьку джерельну базу дослідження, поділену традиційно на опубліковану та неопубліковану частини. Загалом список використаних джерел і літератури нараховує 191 позицію, з яких джерельна частина містить 87 позицій. При чому, що остання поділена на 4 групи: архівні джерела (52 позиції), опубліковані джерела (16 позицій), атласи (9 позицій), словники (10 позицій). Авторка ґрунтовно використала фонд 52 «Магістрат міста Львова», в якому зберігаються фінансові

книги міста, що стали основною джерельною підставою дослідження. Описово-статистичні джерела, насамперед реєстри платників податків (шосового та чиншового) з нерухомості, стали предметом особливої уваги дослідниці. Однак у дисертації авторка згадує детально тільки про шосовий податок (с. 31–34), хоча у Львові існували й інші податки з нерухомості: чиншовий, поголовний (1662 р.), ліктьовий (767 р.) та ін., які мали свої джерелознавчі особливості. Авторка стверджує, що «дані реєстри шосового податку велись з 1535 до 1771 р.» (с. 31). Насправді, в цей час велися окремі книги шосового податку, а реєстри цього податку, відомі ще з початку XV ст. (див.: Kutrzeba S. Szos we Lwowie w początkach XV wieku // Przewodnik Naukowy i Literacki. Lwów, 1900. R. XXVIII. S. 401–411), збережені у загальних фінансових книгах міста, які велися без розділення на прибуткові та видаткові до реформи міських фінансів у 1519 р.

Авторка використала картографічний джерельний матеріал, де чолове місце займає згадана австрійська військово-топографічна мапа 1779–1783 рр., втім дисертантці варто було б оглянути інші збережені карти другої половини XVIII ст., зокрема відому мапу Жана де Дуфе, де подано детально львівські передмістя з локацією багатьох топографічних об'єктів.

У третьому підрозділі першого розділу Оріся Віра розглянула літературу предмету, що не є значною за своїм обсягом. До її розгляду дисертантка також долучила теоретичні розробки західних дослідників про поняття «вулиця», а також літературу, в основному польську, використану під час порівняльних досліджень годонімів у містах магдебурзького права Центрально-Східної Європи. Авторка згадала відому працю Бориса Мельника «Довідник перейменувань вулиць і площ Львова. XIII–XX століття (Львів, 2001)» (с. 43). Втім це довідкове видання під такою ж назвою вийшло друком у 1971 р., але авторів там було двоє «Гرابко Л., Мельник Б.» (на його титулці стояла відмітка «Для службового використання»). Цікаво було б простежити зміни, що відбулися у процесі доопрацювання цього довідника. У цьому підрозділі авторка занотовує проект Центру міської історії Центрально-Східної Європи «Вулиці Львова», що довгі роки виконувався під керівництвом Марії Погорілко (с. 46–47).

Другий розділ дисертації «*Внутрішньоміські назви: простір і структура записів*» (с. 48–63) складається з п'яти підрозділів, де авторка досліджує з використанням ономастичних, мовознавчих та джерелознавчих підходів номенклатуру львівських годонімів, відзначаючи їхню типологічну особливість.

Цілком слушна думка дослідниці, що значення терміну «вулиця» змінювалося протягом тривалого часу і в різних мовах (с. 48). Авторка вдається до різних словникових гасел, де містився цей термін, зокрема в латинських словниках Жана Фредеріка Ніермеера (1976), Роберта Малбі (1991), Йосифа Дворецького (2009) (останній є автором радянського часу,

перше видання вийшло у 1949 р.). Але дослідниці варто було б використати також і сучасні досліджувані епосі словники. Зокрема у відомому латинському словнику Єпіфанія Славинецького середини XVII ст. (див.: Лексикони латинський Є. Славинецького. Лексикон словено-латинський Є. Славинецького та А. Корецького-Сатановського / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ, 1973). У ньому є гасло “platea”, де подається такі варіанти перекладу на тогочасну українську мову: стогна (в значенні широкої вулиці, площі), фалуга (= vicus), площадь, улица (Там само. С. 318). З сучасних словникових видань, варто було використати заслужений у наукових колах істориків-медієвістів та ранньомодерників латинський словник Януша Зонделя (Sondel J. Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków. Kraków, 2003), де міститься лексика з регіону колишньої Речі Посполитої. Цей словник також має електронний варіант і ним зручно користуватися при перекладах з латинської мови під час пошукової роботи у архівах та бібліотеках.

При мовознавчій та палеографічній характеристиці львівських топонімів домодерного часу, хочу зробити два коментарі до загалом вдалого та насиченого фактажем аналізу годонімічної номенклатури. Авторка пише, що «в середині XV ст. фіксується написання літери «r» як літера «x», особливо в словах «Zexuanska» та «Corpis Xsi» (с. 60–61). Насправді, щодо першого випадку у пізньому середньовіччі такою була палеографічна особливість написання літери «r», тому не йдеться про «заміну літер». У другому випадку ми маємо справу з класичним скороченням сакральних слів (в даному випадку «Xsi» → «Christi»), що фіксується у відомому словнику латинських аббревіатур італійського палеографа Адріано Капеллі: Cappelli A. Dizionario di Abbreviature Latine ed Italiani. Milano, 1912 (див. також палеографічний сайт Цюрихського університету на основі цього видання: <https://www.adfontes.uzh.ch/en/ressourcen/abkuerzungen/cappelli-online>).

Дослідниця пропонує перекладати багатозначний термін «szlak» однозначним сучасним українським терміном «шлях». З таким уніфікаційним підходом важко погодитися, адже це слово в різних контекстах могло означати і гостинець, і рогатку, і навіть дерев'яну браму («portam ligneam, que in Teutonico dicitur *slak*», див.: Раецька книга міста Львова (1460–1506) / упоряд. М. Капраль, Б. Петришак. Львів, 2020. № 1065, 1480 р.)

Третій розділ «Просторова і годонімічна динаміка» (с. 64–154), що є основним за викладом матеріалу, поділено на два підрозділи, де авторка послідовно аналізує називництво вулиць у середмісті Львова (перший підрозділ) та на двох львівських передмістях (другий підрозділ), виключивши з огляду Краківське передмістя старостинської (замкової) юридики, що не підлягало міській владі. Цікавим видається спостереження Ориси Віри про два етапи формування назви вулиці, коли для неї ще не існує денотат з словами «вулиця» чи «площа», наприклад «У королівського джерела», «Криве

коло» та ін. На певному етапі ці та інші назви отримують відповідний денотат, але існували міські оселі і без нього.

Слідом за Орестом Зайцем авторка вважає, що ремісничі назви (вулиці Шевська, Пекарська, Чинбарська) міських вулиць дало німецьке населення, яке принесло до Львова цеховий устрій та ремісничу термінологію. Втім у другій половині XV ст. у джерелах послідовно фігурувала вул. Суранників (червоношкірників), назву якій могли дати українці, див. Раецька книга міста Львова (1460–1506) / упоряд. М. Капраль, Б. Петришак. Львів, 2020. № 286, 1388, 1436, 1638, 2717. Також пізніші назви XVI–XVII ст. (наприклад вулиця Слюсарська) не могли мати німецького етнічного коріння, оскільки у той час масовий вплив німецьких колоністів припинився.

Виникнення та розвиток міських назв дослідниця проводила разом з аналізом самого міського простору та в історичному контексті. Вона приходить до попереднього висновку, що у XVI ст. відбувся процес активного засвоєння та заселення передмість і в цей час виникають більшість львівських годонімів, віддзеркалюючи зміну міського ландшафту. Назви вулицям давали самі міщани, не маючи ніяких урядових рішень міської ради чи іншого міського органу. Але існували спільні засади, характерні для міст, що отримали магдебурзьке право. У таких містах центром міста вважалася площа Ринок з ратушою, де засідав міський уряд – колегія райців під керівництвом бурмистра та провадила судові засідання колегія лавників на чолі з війтом. У літературі вважається, що назва площі «Ринок» (*circulus*) походить від німецького слова «ring». У той же час, як відзначає Оріся Віра, у німецьких містах для позначення центральної міської площі застосовувався інший термін «markt» або рідше «platz» (с. 66–67). З латинських термінів також вживався «forum», тобто торг, ринок. Варто зазначити, що у джерелах вживався також симбіоз обох понять «*circulus fori*» (в значенні міський ринок, дослівно торгове коло або «коло торгу»), див.: Sondel J. *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*. Kraków, 2003 (гасло «*circulus*»).

Авторка послідовно проходить соціотопографічним методом по львівському середмістю, аналізуючи дані джерел та локалізуючи вулиці, площі та інші годонімичні об'єкти на мапі Львова. З більшості її історичних характеристик та топографічних локалізацій рецензент цілком погоджується. Втім при характеристиці вулиці Єврейської, дослідниці варто було б використати публікації Мавриція Горна, що опублікував та охарактеризував поголовний податок для євреїв середмістя та передмістя 1578 р., див.: Horn M. *Żydzi na Rusi Czerwonej w XVI i pierwszej połowie XVII w.* Warszawa, 1975. S. 59–62. Про вулицю Шкільну варто було б навести інформацію з монографії польського дослідника Юзефа Скочека про будову катедральної школи поряд з шпиталем св. Духа ще наприкінці XIV ст. У XVI ст. постав новий будинок катедральної школи, старе приміщення

місто здавало в оренду, а з того часу назва вулиця Шкільна перестала існувати (див.: Skoczek J. *Dzieje Lwowskiej Szkoły Katedralnej*. Lwów, 1929. S. 15–22, 157).

Відомий український історик Ярослав Дашкевич присвятив окрему публікацію реконструкції вірменської топографії Львова. За його дослідженням, топонім «Вірменський міст» згадується у Львові під 1483 р. (див.: Дашкевич Я. *Армянские кварталы средневековых городов Украины XIV–XVIII ст.* // Його ж. Дашкевич Ярослав. *Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть*. Збірник наук. праць / Упоряд. Ірина Гаюк. Львів, 2012. С. 745; *Akta Grodzkie i Ziemskie*. Lwów, 1894. Т. 16. Nr. 1648), а Вірменський квартал чи вулиця Вірменська у середмісті під латинською назвою «*Vicus Armenogum*» відома від 1394 р. у мемуарах німецького алхіміка Леонарда з Марбурга (Там само. С. 745). До аналізу вулиць на Галицькому передмісті, що коротко існували перед Галицькою брамою, варто було б додати вулицю, до вела до торгу сіна (Раєцька книга міста Львова (1460–1506) / упоряд. М. Капраль, Б. Петришак. Львів, 2020. № 451, 1470 р.).

Вдалою видається авторська деконструкція історичних міфів, що стосувалися назв вулиць Зарванської та Скотської (Худобної), що в XIX ст. безпідставно отримали етнічні назви «Сербська» та «Шотландська (Шкотська)». Тут Орісі Віри потрібно було виступати проти поглядів окремих істориків, адже міфи з хибними назвами вулиць виникли чи були підтримані таким авторитетним дослідником давнього Львова як Денис Зубрицький (с. 96–99).

Четвертий розділ має назву «*Порівняння назв в містах на німецькому праві*» (с. 155–178) та містить два підрозділи. У першому дослідниця провадить порівняння міського називництва Львова з урбанонімами Кракова, містом що були найближчі одне одному за статусом та активно взаємодіяли на соціокультурному рівні у середньовічний та ранньомодерний період. У другому підрозділі Оріся Віра залучила порівняльний матеріал інших польських міст, що володіли магдебурзьким правом та їхні міста увійшли до видавничої серії «*Історичний атлас польських міст / Atlas Historyczny Miast Polskich*» (Вроцлав, Торунь, Ельблонг, Холм, Короново, Зембіце та Бохня). Серед іншого зі спільних рис дослідниця виділяє дублювання назв вулиці та головної брами при виїзді з міста (наприклад, Галицька брама та вулиця у Львові). Загалом у Кракові та Львові було 18 однакових назв, що вказує на якщо не однаковий, то дуже подібний соціо-культурний фон історичних та урбаністичних процесів, що проходили у обох містах (с. 165). За літературою Оріся Віра приходиться слушного висновку про існування певного

універсалізму в назвах багатьох європейських міст на Сході та Заході Європи, зокрема, посилаючись на приклад французького міста Марсель (с. 178).

У **Висновках** (с. 179–182) здобувачка здійснила узагальнення результатів дослідження. Відзначимо структурованість, виваженість та грамотний науковий стиль висновків, не переобтяжений надмірною кількістю фактів. Авторка приходить до висновку про несистемність досліджень XIX–XX ст. над годонімікою Львова. Основними джерелами у дисертації стали шосові реєстри та міські книги, послідовно опрацьовані за 1460–1620 рр. Авторка дійшла висновку про термінологічну нечіткість визначення терміну вулиця у латинській, німецькій та польській мовах, вказуючи внесення до цього поняття різного змісту історичного та топографічного характеру у домодерний час. Основний її системний висновок полягає в тому, що у містах магдебурзького права, зокрема у Львові, утворилася певна топонімічна система, що була властива для більшості міст ранньомодерного періоду.

До вдалих місць дисертаційного дослідження Олесі Віри, безумовно, належать **Додатки**, укладені здобувачкою, з переліком за роками згадок про львівське вуличне називництво від 1382 до 1768 рр. та порівняльна таблиця львівських годонімів з Краковом та іншими польськими містами.

Зауваження та рекомендації до дисертації

Виловлю кілька загальніших міркувань, щоб спонукати до дискусії, що завжди важливо для прогресу наукових досліджень. У дисертації слід було б чіткіше окреслити термін «годоніміка Львова»: чи до нього, крім вулиць та площ, входять інші міські топоніми (оселі, ґрунти, фільварки та ін.), при яких могла існувати вулична сітка. Для повноти урбаністичної картини Львова домодерного періоду варто було б включити до дослідження інші містотворчі топографічні об'єкти, що можна локалізувати за писемними та картографічними джерелами: млини, церкви, цегельні, башти та ін. Принаймні, це можна було зробити на інтерактивній карті Львова. Переклад латинських термінів у більшості випадків зроблено взірцево, окрім кількох: «*valva*» – це не вал чи вали (с. 76), а брама; «*parte*» – це не «сторона» (с. 69), а вжитий в мовній конструкції *ablativus absolutus* в значенні «в напрямку».

Виявлені у даному відгуку недоліки та наведені нами рекомендації не стосуються принципових тверджень та основних положень дисертаційного дослідження, а висловлені зауваження та побажання не впливають на позитивну загальну оцінку рецензованої нами роботи.

